

5. Попова, З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314 с.
6. Екшэмбеева, Л. В. Дискурс как инструмент социальных практик / Л. В. Екшэмбеева, Ж. А. Нуршаихова, Г. А. Мусаева // Вопр. когнитив. лингвистики. – 2015. – № 1. – С. 89–96.
7. Wodak, R. Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology / R. Wodak, M. Meyer // Methods of Critical Discourse Analysis. – London : Sage, 2009. – P. 1–33.
8. O'Halloran, K. Overinterpretation and Underinterpretation: Help from Corpora in Critical Linguistics / K. O'Halloran, C. Coffin // Applying English Grammar. Functional and Corpus Approaches. – London : Arnold, 2004. – P. 275–297.
9. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ruscorgo.ru. – Дата доступа: 15.11.2019.
10. Hart, C. Critical Discourse Analysis and Cognitive Science: New Perspectives on Immigration Discourse / C. Hart. – Basingstoke : Palgrave, 2010. – 191 p.
11. Матыцина, М. С. Иммигрант vs эмигрант – обзор британских газет с позиций критического дискурс-анализа / М. С. Матыцина // Яз. и культура. – 2018. – № 42. – С. 100–117.

Я. Р. Самуйлік, А. А. Дацкевіч (г. Брэст, Рэспубліка Беларусь)

ДА ФАНЕТЫЧНЫХ АСАБЛІВАСЦЕЙ ГАВОРКІ ВЁСКИ ЧЭРСК БРЭСЦКАГА РАЁНА

Вёска Чэрск размешчана ў межах Дамачаўскага сельсавета на рацэ Капаеўка, за 56 км на поўдзень ад раённага цэнтра горада Брэста. Паводле пісьмовых крыніц, паселішча ўпершыню згадваецца ў 1527 г. пад назвай Чэрнск. Гэта шляхецкая ўласнасць у складзе аднайменнага маёнтка Берасцейскага павета ВКЛ. На 14 лістапада 2019 г. у Чэрску налічвалася 111 жыхароў і 68 гаспадарак (апошнія статыстычныя даныя па гэтай вёсцы атрыманы ад супрацоўніка Дамачаўскага сельсавета Людмілы Міхайлаўны Жывановіч) [1, с. 95–99, 143, 242; 2, с. 18–19, 561; 3, с. 145].

Дыялектны матэрыял у вёсцы Чэрск (мясц. назва: *Чэрс'к*; жыхары: *чырн'ены*, *чырн'укы*^б; *чырн'ук*; *чырн'учка*, *чэрс'ка баба*, *чырн'енка*) быў запісаны аспірантам Інстытута гісторыі НАН Беларусі А. А. Дацкевічам у розныя перыяды ад мясцовых жыхароў: Ганны Іванаўны Асяжук (1927 г. нар.) у снежні 2018 г., лютым і верасні 2019 г.; Паліны Георгіеўны Цярэшка (1940 г. нар.) у снежні 2018 г., верасні 2019 г.; Мікалая Іванавіча Блыскаша (1933 г. нар.) у сакавіку і верасні 2019 г.; Лідзіі Іванаўны Качалоўскай (1937 г. нар.), Марыі Пракопаўны Навумік (1942 г. нар.) у лістападзе 2019 г.; Ганны Іванаўны Герасімчук (1933 г. нар.), Марыі Нікафараўны Максімук (1937 г. нар.) у студзені 2020 г. Часткі вёскі, пашыраючыся з поўначы на поўдзень, маюць наступныя назвы: *Кунч'ены*; *Сыл'ены* (*Сыло*); *Булун'скы*, *Булун'ске*; *Навмыкы*^б; *Рудныц'ке*; *Кучуты*^б.

Для запісу дыялектнага матэрыялу экспларатарам былі выкарыстаны праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” (дапрацаваны варыянт) [4, с. 32–35], “Программа полесского этнолингвистического атласа” [5, с. 21–36], інтэрв’ю (аўдыёзапісы).

Разгледзім асноўныя фанетычныя асаблівасці гаворкі вёскі Чэрс Брэскага раёна.

Для даследаванай гаворкі характэрны шасціфанемны склад галосных гукаў [i], [ы], [e], [a], [o], [y]. У першую чаргу адзначым такую спецыфічную рысу гаворкі, як рэалізацыя галоснага [y] на месцы гістарычнага *o ў ненаціскных складах пасля цвёрдых зычных, г. зн. уканне: *вуда*, *хура*, *дуро́на*, *куро́ва*, *хулува*, *мулко*, *тулка* ‘талака (калектыўная дапамога, сумесная праца)’, *холус*, *холут* ‘голад’, *горут* ‘горад’ і інш. Аднак у канцавых адкрытых складах этымалагічны *o захоўваецца: *с’іно*, *л’іто*, *жы́то*, *бу́лото*, *высо́ко* і інш.

Адной з найбольш яркіх і паказальных фанетычных адметнасцей гаворкі з’яўляецца вымаўленне галоснага [e] на месцы гістарычных *e, *ѣ, *а ў складах пад націскам пасля мяккіх зычных: *пур’едок* ‘парадак’, *пом’е́в* ‘памяў’, *м’есо* ‘мяса’, *м’ета* ‘мята’, *л’енула* ‘глянула’, *т’ейко* ‘цяжка’, *пр’елы* ‘пралі’, *вз’е́в* ‘узяў’, *з’ет* ‘зяць’, *п’ет* ‘пяць’, *ж’ела* ‘жала’, *ж’ер* ‘жар’, *д’ед’ко* ‘дзядзька’, *ш’епка* ‘шапка’, але *жаба*, *бойавс’а*, *йамка*, *йаблыко* і інш.

Наступная выразная і значная асаблівасць гаворкі – гэта наяўнасць гукаў [i] (часам – [u]), прыкметна больш пярэдняга за [ы], больш блізкага да [і]; *пераважная большасць зычных перад гэтым галосным амаль заўсёды цвёрдыя*) і [y] на месцы этымалагічнага *o ў новых закрытых складах пад націскам звычайна пасля мяккіх і цвёрдых губных: *w’іс*, *w’ін*, *w’іл*, *dw’ір*, *бил’ш* [6, с. 32, 151–152], *бул’ш*, *муи*, *тмуи*, *смуи*, *пуйдеш* і інш. Аднак пасля пярэднеязычных у акрэсленай пазіцыі пераважна ўжываецца гук [ы], пасля заднеязычных – [i]: *ныс*, *ныш*, *сыл’*, *стыл*, *нышка*, але *ж’інка*, *р’іw* і інш.; *к’ін*, *к’іт*, *к’іл’ко*, *ск’іл’ки* ‘колькі’ і інш. Адзначым, што найбольш паслядоўна галосны [i] зафіксаваны на месцы націскага гістарычнага *ѣ, а таксама на месцы этымалагічнага *e ў закрытых складах: *л’іс*, *с’іно*, *сн’іх*, *л’іто*, *хл’іw*, *хл’ін*, *св’іт*, *д’іт*, *w’іт’ор*, *м’іс’ац*, *р’ічка*, *ц’іwка*, *сус’іт*, *п’іwен’*, *д’іwка*, *чулуw’ік* ‘чалавек’, *dw’і* ‘дзве’, *б’іла* ‘белая’, *гор’іло*, *р’ізалы* і інш.; *п’іч*, *с’ім*, *ш’іст* ‘шэсць’, *йа’чм’ін’* і інш.

Вельмі адрознай і істотнай адметнасцю гаворкі з’яўляецца таксама рэалізацыя гука [ы^в] (сярэдні паміж галоснымі [ы] і [e]) у наступных пазіцыях: на месцы гістарычных *e, *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля губных: *вы’сна*, *бы’да*, *вы’дро*, *мы’шок*, *пы’сок*; на месцы этымалагічных *e (*ь) у першым пераднаціскным складзе пасля гістарычных *з,

*н, *с, *т, *д: зы^емл'е 'зямя', ны^ема, сы^ело, ты^еп'ір, ты^еп'іро, ды^ен'ок (ужываецца ў мове малодшага пакалення, варыянт ден' – у мове старэйшага пакалення); на месцы этымалагічнага *і ў націскных і паслянаціскных адкрытых складах пасля цвёрдых зычных: рубы^еты^е 'рабіць', мы^еска, купы^еш, пысаты^е, забыраты^е, худы^еты^е, кусы^еты^е, ны^ева, ны^евка, лы^епа, худы^елы^е, колы^е, але лы^еты^е і л'іты, жы^ето і жыто і інш. На месцы націскага *ы ў словах тыпу сын, рыба, валы гук [ы^е] таксама ўжываецца непаслядоўна: сы^ен, ры^еба, сын, рыба, вулы. Аднак гістарычны *ы ў націскных складах пасля губных зычных пераважна захоўваецца: прыбы, мы, бык, пыл, мыш, помыйу, мысыташ. Часам у акрэсленай пазіцыі выступаюць галосныя [e], [ы^е(u^е)], [i]: вепысалы 'выпісалі', ме 'мы', вепыш 'выпіў', мы^еп'ій 'выпі', хлывы^е 'хлявы', ш'іте 'вы' і інш. Заўважым, што ў пераднаціскных складах у падобных умовах адзначаны гук [ы], у паслянаціскных складах – галосныя [i], [ы]: бычок, мысоко, пысаты^е, забыраты^е, зыма і інш.; мы^еп'ій, вепыш, вепысалы і інш.

Паказальная і характэрная асаблівасць гаворкі – гэта вымаўленне гукаў [i], [e] на месцы этымалагічнага *е ў паслянаціскных складах у наступных лексемах: зайіц', паміе^т'. Аднак у пераднаціскных складах у акрэсленай пазіцыі зафіксаваны галосны [a]: вэ'ала, хл'ад'іш, зл'акавс'а, зл'акатыс'а.

І нарэшце, значнай і адрознай адметнасцю гаворкі ў галіне вакалізму з'яўляецца наяўнасць гукаў [y], [ы] на месцы паслянаціскага гістарычнага *е адпаведна ў словах вечур, берыш. Аднак у націскным становішчы названы этымалагічны галосны захоўваецца ў лексемах далёко, увес 'авёс', але м'іт 'мёд'.

Найбольш яркая і выразная асаблівасць гаворкі ў галіне кансанантызму – гэта рэалізацыя толькі цвёрдых зычных у наступных пазіцыях: губныя цвёрдыя перад гістарычнымі *е (ва ўсіх пазіцыях), *ѣ (у ненаціскных складах), *і, этымалагічныя *з, *н, *с, *т, *д, *л – перад гістарычнымі *е (*ь), *і: мы^есна, берыш, вечур, ду мене 'да мяне', першыі, бы^еда, мы^едро, мы^ешок, ты^есок; забыраты^е, мы^еска; зы^емл'е, ны^ема, сы^ело, ты^еп'ір, ты^еп'іро, ды^ен'ок; зыма, ны^ева, ны^евка, кусы^еты^е, худы^еты^е; алы^е 'але', лет^е 'ледзь', поле; колы^е, лы^епа, худы^елы^е, але лы^еты^е і л'іты.

Істотнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца ацвярдзенне этымалагічных паўмяккіх *д, *т перад *е, *і: ден', ты^еп'ір, ты^еп'іро; ты^ехо, худы^еты^е. Гістарычныя ж мяккія *д, *т захаваліся перад націскным *ѣ і на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: д'іт, т'ін'; носыт', ходыт', нос'ат', ход'ат'.

Паказальная асаблівасць гаворкі – гэта захаванне цвёрдых зычных у этымалагічных спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў пры-

метніках ніякага роду адзіночнага ліку: *дówhий, курóткий, тóнкый, ть'хый*; *дówhe, дówhуйе* 'доўгае', *курóтке, ть'хе, ть'хуйе* 'ціхае'.

Значнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца рэалізацыя як цвёрдых, так і мяккіх гістарычных *р, *ж, *ч, *ш, *ц у пэўных пазіцыях: *пор'эдок, пур'ізав, р'ічка, hr'ix, на двур'і, ж'інка, ж'ер, на мыж'і, ч'ібрэц* 'чабор', *ч'этв'еро* 'чацвёрта', *д'іwч'этка* 'дзяўчаткі', *ш'эпка, ш'іст*, *мулудыц'а, кур'іц'а, ц'івка, ц'ін, на кунц'і*, але *hрыбы, жы'ето, hóчы, дурóхый* 'даражэйшы', *ц'ічка, хлóпцы* і інш.

Адрозная асаблівасць гаворкі – гэта зычны *в, што паходзіць з *в, *л. У пазіцыі перад галосным, а таксама пасля галоснага гука перад зычным і ў канцавым становішчы ён даў рэфлекс губна-губнога [w] (зрэдку – губна-зубнога [v]): *wáta, wudá, wól'ный, w'it'ор, wéчур, курówa, плыwу, лáwка, прáwда, дówhий, кунь'w; ц'івка* і інш. Зафіксаваны губна-губны [w] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: *wз'алá, wнуч'і* 'уночы', *wпыр'ит* 'раней', *w хáты* 'у хаце', *w л'ісы* 'у лесе' і інш.

Вельмі яркай адметнасцю гаворкі з'яўляецца наяўнасць фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h], часам – выбухнога [g]: *hустый, hóрут, hурóт* 'агарод', *háдына* 'гадзюка', *дурóha, hr'ix, дówhий, з ноhы, бэрыh* і інш.; *góрсат* 'традыцыйная жаночая безрукаўка', *gápn'eц (жыта)* 'старая мера сыпкіх рэчываў, роўная 3,28 літра, а таксама пасудзіна такой ёмістасці', *на góзд'ax* 'на цвіках' і інш.

Выразная рыса гаворкі, уласцівая і літаратурнай мове, – гэта аглушэнне звонкіх зычных у канцавым становішчы, а таксама ў сярэдзіне слова перад глухімі: *w'іс, дуп, ныш, hólут, дошч* і інш.; *zaháтка, káска, нь'шка* і інш.

Істотнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца таксама рэалізацыя на месцы этымалагічнага спалучэння "мяккі зычны + Ъ]" у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *нас'ін'н'е, hóсы'н'н'у* 'восенню', *кулóс'с'е* 'калоссе', *сыл'л'ю* 'соллю', але *зелó* 'зелле' і інш.

І апошня паказальная і значная асаблівасць гаворкі ў галіне кансантантызму – гэта пашырэнне пратэтычнага [h] перад галоснымі [o], [y]: *hóзы'ро, honúча, hóчы, hóстрый, hурáты* 'араць', *hускый* 'вузкі', але *hóсы'н' і óсы'н', hулыц'а і улыц'а, ныйеднóho, ныоднóho* 'ніводнага' і інш.

Такім чынам, гаворка в. Чэрск Брэсцкага раёна характарызуецца цэлым комплексам фанетычных адметнасцей і адносіцца да паўднёвазагародскіх гаворак, адной з чатырох асобных разнавіднасцей заходнепалескіх, або загародскіх, гаворак [6, с. 150–157, 201–202, 204–206, 211–212; 7, с. 133–135, 136; 8, с. 22–24, 38–39].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Белкартаграфія, 2009. – Т. 1. – 244 с. – 1 атлас (244, [3] с.).
2. Памяць: Брэсцкі р-н: гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / рэдкал.: Г. К. Кісялёў [і інш.]. – Мінск : БелТА, 1998. – 574 с.
3. Гарады і вёскі Беларусі: энцыклапедыя / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2006. – Т. 3, кн. 1 : Брэсцкая вобласць. – 528 с.: іл.
4. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
5. Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исслед. / Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения и этнолингвистики ; редкол.: Н. И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1983. – 288 с.
6. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы: дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
7. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi* / red. F. Czyzewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Zygalova. – Lublin : Wisznice, 2015. – S. 129–143.
8. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; рэд. М. І. Талстой ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.

С. Г. Телетова (г. Сумы, Украина)

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКОЙ ТЕНДЕНЦИИ В МОРФОЛОГИИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Коренные преобразования, произошедшие в разных сферах общественной жизни в конце XX в., вызвали ускорение глубинных процессов во всех ярусах русского языка, в том числе и в его морфологическом строе. Следует отметить, что морфология в целом характеризуется крайне медленными темпами самодвижения и минимальной восприимчивостью к воздействию факторов внешнего порядка. Однако в современную эпоху за сравнительно короткое время в морфологической системе накопились многообразные изменения, которые являются результатом взаимодействия внутренних тенденций развития языка и экстралингвистических факторов. На эти изменения указывали в своих трудах Н. С. Валгина, В. Л. Воронцова, М. Я. Гловинская, К. С. Горбачевич, Л. К. Граудина, Н. Е. Ильина, В. А. Курдюмов, И. П. Мучник, М. В. Панов, Е. Н. Прокопович, В. Н. Шапошников и др. Практически единодушно исследователи наиболее яркой тенденцией грамматического развития русского языка признают «продвижение к аналитизму, который усматривается в тех случаях, когда грамматическое значение перестает выражаться словоформой, а передается средствами контекста (в широком смысле слова)» [1, с. 855].